

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО В ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ І СУТЕНЕРСТВА

Чаплинський К. О., Плетенець В. М.

ВСТУП

Важливою складовою формування й розвитку соціуму є дотримання сформованих для певної спільноти моральних цінностей. Серед проявів порушення моральних засад розвитку та діяльності суспільства можуть бути названі такі як втягнення особи в заняття проституцією та сутенерство. Найбільш незахищеною категорією осіб щодо розглядуваних протиправних діянь можуть бути визначені неповнолітні. Це може бути пояснено відсутністю достатнього для здійснення критичного сприйняття подій, життєвого досвіду, схильності до впливу з боку дорослих осіб.

Судово-слідча практика визначає, що близько 18 % вказаних кримінальних правопорушень вчинюється відносно неповнолітніх. Наведені дані дозволяють стверджувати про поширеність проявів втягнення неповнолітнього у заняття проституцією. Не меншої уваги потребує й те, що статистичні дані не відображують реальної картини досліджуваного кримінального правопорушення, яке здебільшого залишається латентним.

Варто відзначити, що сформовані умови за фактами втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства обумовлені суб'єктивними та об'єктивними чинниками, зокрема: недосконалістю законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за безпосереднє надання інтимних послуг; небажанням потерпілих співпрацювати зі слідством, що досить часто обумовлено різного роду впливом, зокрема й залякуванням, шантажем, катуванням; недостатністю техніко-криміналістичного забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування; не належним рівнем практичного досвіду уповноважених осіб з розслідування кримінальних проваджень розглядуваної категорії; прийняттям не зацікавленими особами заходів з маскуванню, знищення чи пошкодження матеріальних слідів кримінального правопорушення; відсутністю методичних рекомендацій з використання спеціальних знань за досліджуваними кримінальними правопорушеннями і т. ін.

Варто відмітити, що питанням використання спеціальних знань було приділено значної уваги з боку значної кількості науковців,

зокрема: В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. А. Журавля, А. В. Ішенка, Н. С. Карпова, В. В. Коваленка, О. Н. Колесниченка, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, А. В. Кофанова, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, О. В. Одерія, І. В. Пирога, Б. В. Романюка, М. В. Салтєвського, З. М. Соколовського, Р. Л. Степанюка, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, О. В. Фролова, П. В. Цимбала, В. В. Циркаля, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітька та ін.

Водночас поза належної увагою науковців залишились питання використання спеціальних знань при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією й сутенерства. Це обумовлює необхідність зосередження нашої уваги на даному питанні. Особливого значення наведені питання набувають в умовах воєнного стану, що запроваджений в Україні, коли способи впливу на неповнолітніх, чинники об'єктивного й суб'єктивного характеру значно впливають на учасників досудового розслідування, а встановлення обставин учинених протиправних діянь дедалі ускладнюються.

Таким чином можемо наголосити на тому, що наведені обставини обумовлюють необхідність приділення належної уваги розглядуваним питанням з боку науковців для розробки дієвого інструментарію, з використанням якого працівники Національної поліції України та інших практичних підрозділів правоохоронних органів досягали б позитивного результату своєї діяльності. Удосконалення слідчої діяльності, з урахуванням сучасних вимог, в цілому та такої її складової як використання існуючих форм спеціальних знань, вбачається нам запорукою боротьби з розглядуваними злочинними проявами. Зазначене обумовлено й необхідністю повноцінного використання досягнень науки й техніки, роль яких на сучасному етапі кримінального судочинства постійно збільшується. Варто відзначити, що криміналістика виступає основним «провідником» науково-технічного прогресу в кримінальній процес для набуття отриманими матеріальними та ідеальними слідами кримінального правопорушення доказового значення.

1. Використання спеціальних знань спеціалістів при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства

Важливим криміналістичним засобом, що забезпечує найбільш ефективне та швидке кримінальне провадження за фактами втягнення неповнолітнього в заняття проституцією, є використання спеціальних знань.

Це, як наголошує П. П. Михайленко, сприяє дотриманню принципу об'єктивності досудового слідства¹. При цьому вирішення завдань кримінального провадження нерідко обумовлює необхідність вивчення методичних рекомендацій з розслідування відповідного кримінального правопорушення, тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, залучення до цього інших осіб, які володіють різного роду знаннями, вміннями та навичками і т. ін.

Водночас необхідність використання тих чи інших знань виникає залежно від умов, що сформувались під час розслідування. Тому особливості їх вибору та застосування при виявленні фактів втягнення неповнолітнього в заняття проституцією потребують докладного розгляду. Можемо наголосити, що ефективне використання спеціальних знань є одним із способів підвищення якості розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної категорії.

Так, під спеціальними знаннями З. М. Соколовський розуміє сукупність відомостей, отриманих у результаті професійної спеціальної підготовки, які створюють для особи, котра ними володіє, можливість вирішення питань у будь-якій області². Водночас ми схилиємось до думки, що вірніше стверджувати не про можливість вирішення питань у будь-якій області, як наголошує вчений, а в тій де здійснювалась підготовка та набута відповідна кваліфікація.

На думку Б. В. Романюка, спеціальні знання – це сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального виду), якими володіють особи – спеціалісти у рамках будь-якої професії у різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла, і, відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства, використовують їх для успішного вирішення завдань кримінального судочинства³.

Заслуговує на увагу і позиція В. І. Гончаренка, який наголошує, що спеціальні знання відповідають вимогам сучасного розвитку науки і можуть використовуватись у сфері кримінально-процесуальної діяльності з метою доказування окремих обставин кримінального провадження, збирання та закріплення доказів тощо⁴.

¹ Михайленко П. П. Кримінальне право, кримінальний процес та кримінологія України (статті, доповіді, рецензії). У 3-х томах. Київ : Генеза, 1999. 890 с. С. 202–204.

² Соколовський З. М. Понятія спеціальних знаний. К вопросу об основаниях назначения экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза*: Республиканский межведомственный сборник научно-методических работ. Київ : РИО МВД УССР, 1969. Вып. № 6. С. 202–204.

³ Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія / Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2002. 196 с. С. 57.

⁴ Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве (Методологические вопросы) : монографія. Київ : Вища школа, 1980. С. 11.

Цілком можна підтримати і позицію М. Г. Щербаковського, який визначає наступне. Якщо говорити про вміння експерта, то, насамперед, слід вказати на те, що він знає, як провести дослідження, тобто володіє знаннями про об'єкт дослідження і способи вилучення з нього необхідної інформації. Тому в поняття вміння необхідно включити знання про об'єкти і методи, методики дослідження. З іншого боку, вміння завжди є застосуванням знань, тобто недостатньо просто знати щось про предмет, необхідно опанувати цілим рядом дій та операцій для того, щоб застосувати ці знання. Таким чином, вміння – це цілеспрямовані дії (операції, дослідження) з об'єктом на основі знання про нього. У цьому сенсі виконання дії на основі навичок стає автоматичним. У свідомості обізнаної особи, наприклад, висувуються на передній план цілі, заради яких виконуються дії, і умови, в яких вони протікають, а також їх можливі результати. На підставі викладеного вважаємо, що включення в поняття «спеціальних знань» вмінь та навичок є зайвим й не відповідає прийнятим у педагогіці та психології положенням. Тому цілком вірним є роз'єднання законодавцем спеціальних знань та навичок їх застосування у спеціаліста у кримінальному провадженні (ст. 71 КПК України)⁵.

Потребує уваги й позиція В. К. Лисиченка й В. В. Циркаля, які наголошують, що при розслідуванні злочинів наукові знання не є єдиною галуззю спеціальних знань, які використовуються при проведенні експертиз. Водночас, на думку вчених, у низці випадків експертами призначаються особи, котрі володіють професійними знаннями та практичними навиками у певній сфері суспільного життя⁶.

Переважає більшість проанкетованих працівників слідчих підрозділів Національної поліції (89 %) визначили використання спеціальних знань способом пошуку, виявлення й фіксації доказової інформації.

При розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства, *можуть застосовуватися різні спеціальні знання*. Звичайно, їх використання потрібно розглядати крізь призму їх оперування ними тими чи іншими суб'єктами при проведенні відповідних слідчих (розшукових) дій. У кримінально-процесуальному законодавстві України як суб'єкти використання спеціальних знань, про що наголошує І. В. Пиріг, чітко визначені їх безпосередні носії – слідчий, спеціаліст, експерт⁷.

⁵ Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы : учебно-теоретич. пособие / Харьков : Эспада, 2005. 536 с. С. 225–226.

⁶ Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учебное пособие. Київ : КГУ, 1987. С. 19–20.

⁷ Пиріг І. В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : дис. ... канд. юрид.

Водночас потребує уваги й думка М. В. Салтевського, який наголошує на необхідності розмежування спеціальних та професійних знань. Так, він вважає, що знання, отримані особою у процесі навчання і практики, є професійними. Для слідчого професійними є всі юридичні знання, у т. ч. у галузі криміналістики. На думку вченого, спеціальними виступають лише ті, які відрізняються від здобутих у процесі професійної підготовки⁸. Таким чином знання набуті слідчим під час підготовки та практичного їх застосування варто оцінювати як професійні. Таким чином спосіб отримання знань, як наголошує В. М. Вальдман, є також критерієм для визначення спеціальних знань⁹. Спеціальними для слідчого будуть ті знання, якими він не володіє, що обумовлює необхідність залучення суб'єктів, котрі є їх носіями.

Щодо цього О. В. Фролов наголошував, що до суб'єктів застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні необхідно відносити наступних осіб: експерта; спеціаліста; педагога; психолога; перекладача; безпосередньо особу, що проводить розслідування¹⁰. Водночас ми схилиємось до думки, що суб'єктом застосування спеціальних знань з наведеного О. В. Фроловим переліку є саме слідчий. Усі інші суб'єкти виступають носіями знань, котрі для них є професійними за освітою, родом діяльності тощо.

Реалізація техніко-криміналістичного забезпечення, на думку Ю. М. Черноус, стосується різних питань, пов'язаних із залученням спеціальних знань, участю спеціалістів (зокрема, інспекторів-криміналістів, судових експертів) при проведенні слідчих (розшукових) дій, вилученням речових доказів, наступним проведенням судових експертиз. Судово-експертна діяльність є предметом дослідження за змістом багатьох наукових робіт, заслуговує особливої уваги у структурі техніко-криміналістичного забезпечення, а згідно іншої точки зору – як самостійна складова криміналістичного забезпечення. Таким чином, основний зміст техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів складають відповідні спеціальні знання і технічні засоби, а також суспільні відносини, що складаються у

наук. : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ, 2006. 205 с. С. 37.

⁸ Салтевский М. В. Проблема соотношения специальных и профессиональных знаний, используемых при производстве следственных действий. *Становление и развитие органов внутренних дел Украинской ССР*. Київ : КВШ МВД СССР, 1973. С. 134–135.

⁹ Вальдман В. М. Компетенция эксперта в советском уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юридич. наук / Ташкентский гос. ун-т. Ташкент, 1965. С. 5–6.

¹⁰ Фролов О. В. Суб'єкти застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Часопис Академії адвокатури України*. № 4 (25). 2014. С. 82.

процесі їх застосування. Розвиток суспільних відносин, вплив науково-технічного прогресу, удосконалення засобів та методів злочинної діяльності вимагають постійної уваги до вказаних питань¹¹.

У свою чергу, О. В. Бишевець визначає, що спеціальні знання можуть бути процесуальними та непроцесуальними. До процесуальної форми автор відносить: проведення судових експертиз (ст.ст. 242–245 КПК України); залучення спеціалістів для участі в окремих слідчих (розшукових) дій (ст.ст. 71, 226, 227, 491 КПК України) з метою надання допомоги слідчому у виявленні, фіксації та вилученні слідів злочину, речових доказів, надання консультацій зі спеціальних питань, застосування технічних засобів у кримінальному провадженні як одного з способів виявлення і фіксації (закріплення) доказів (п. 2 ч. 1 ст. 103, ч. 2 ст. 104, п.п. 1, 3, 4 ч. 2 ст. 105, ч.ч. 1-4 ст. 107 КПК України); письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у процесуальних діях щодо особливостей виявлення і фіксації слідів та інших об'єктів (п. 2, ч. 2 ст. 105 КПК України). Серед непроцесуальних форм використання спеціальних знань були виокремлені наступні: проведення ревізій, здійснення аудиторських перевірок, проведення попереднього дослідження об'єктів, консультації спеціалістів¹².

Узагальнення матеріалів кримінальних проваджень та даних опитування працівників оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції та інших уповноважених осіб, дозволило дійти висновків, що під час розслідування втягнення неповнолітнього у заняття проституцією та сутенерства здебільшого використовуються наступні форми спеціальних знань¹³:

- призначення та проведення судових експертиз – 100 %;
- участь спеціаліста при проведенні окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій – 73 %.

На наше переконання важливою складовою розслідування досліджуваного кримінального правопорушення є участь спеціаліста при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій.

Узагальнення матеріалів кримінальних проваджень доводить, що залучення спеціаліста до проведення оглядів, допитів, обшуків,

¹¹ Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: наукові засади та напрями реалізації. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 220–222.

¹² Чаплинський К. О. Спеціальні знання як об'єкт криміналістичного дослідження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* : збірник наукових праць. 2011. № 2. С. 306–312.

¹³ Бишевець О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. № 2. 2015. С. 187–193.

слідчих експериментів та ін. дозволяє отримувати необхідні докази, що підтверджують причетність конкретних осіб до протиправної діяльності.

Так, проведення наведених слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства за відсутності спеціалістів тягне за собою їхню поверхневість та безрезультативність¹⁴. Натомість проведені зі спеціалістами відповідного профілю діяльності слідчі (розшукові) дії дозволяють отримати необхідну інформацію у встановленні обставин кримінального правопорушення з мінімальними витратами часу, сил та засобів¹⁵. Зазначене виступає вагомим показником професійної підготовки як слідчого в організації розслідування, так і залучених спеціалістів у спроможності вирішення поставлених задач.

Відповідно до ст. 71 КПК України, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок¹⁶.

Визначення З. М. Соколовським категорії спеціаліст здійснено з позиції розуміння самостійної професії, якою людина фахово займається, того чи іншого виду спеціальної праці, кваліфікований представник будь-якої професії і, головним чином, із поняття «професійної спеціальної освіти»¹⁷. Наведене може бути оцінено в контексті оволодіння відповідною спеціальністю, як окремої галузі науки чи техніки. Застосування наявної у відповідного суб'єкту кваліфікації в якості спеціаліста може здійснюватися як у процесуальній, так і непроцесуальній формах.

Головним завданням цього учасника процесу є консультування працівників правоохоронних органів з різноманітних питань, що виникають під час кримінального провадження. В. В. Коваленко

¹⁴ Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монограф. / Чаплинський К. О. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с., іл.

¹⁵ Чаплинський К. О. Особливості використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях / Коцюба С. А. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спец. випуск № 1 (91) «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення». 216 с. С. 57–61.

¹⁶ Кримінальний процесуальний Кодекс України від від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

¹⁷ Соколовський З. М. Поняття специальных знаний. К вопросу об основаниях назначения экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза: Республиканский межведомственный сборник научно-методических работ*. Київ : РИО МВД УССР, 1969. Вып. 6. С. 202–204.

акцентує увагу на тому, що спеціаліст, надаючи допомогу слідчому у виявленні, фіксації, вилученні та попередньому дослідженні слідів, може надати консультації щодо перспектив майбутнього експертного дослідження тих чи інших об'єктів, а також кількості матеріалів, необхідних для проведення експертизи¹⁸.

Цілком погоджуємося з позицією О. Ю. Бутиріна, який наголошує на тому, що відмінність у характері діяльності спеціаліста по відношенню до експерта, зазначаючи, що спеціаліст надає консультації в усній або письмовій формі, виходячи з професійних знань, без проведення спеціальних досліджень, що призначаються ухвалою суду¹⁹.

Заслуговує на увагу й думка О. А. Никифорової, яка наголошує, що спеціаліст може зробити висновки, засновані на встановлених при проведенні слідчих дій фактах, проте такі висновки на відміну від висновків експерта не мають значення доказів, а носять лише характер консультацій²⁰.

Водночас ми більше схилиємось до твердження, що спеціаліст доходить не до висновку, навіть вірогідного, а до припущення. Останні можуть висуватись як спеціалістом, так і слідчим про обставини способу вчинення злочинного діяння, слідової картини, механізму вчинення, відношення відповідних об'єктів до кримінального правопорушення та ін. Висновок (вірогідний чи категоричний) може бути отриманий за результатами проведення експертного дослідження, а не попереднього дослідження об'єктів слідчим на місці події. Слідчий, навіть маючи відповідну компетентність не має відповідної компетенції. Висловлена нами точка зору не є новою. Так, ще Б. Л. Бразоль наголошував, що слідчі, розпочинаючи той чи інший огляд, не стільки турбуються про те, щоб виявити у даній речі всі, навіть умовні сліди і ознаки злочину, скільки про те, щоб ні під яким виглядом не перетворитися в експертів²¹. Наведене демонструє необхідність піддавати сумніву всі обставини досліджуваного кримінального правопорушення, що обумовлено можливістю штучного

¹⁸ Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України: підручник / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. 2-ге вид., перероб. і доп. К. : Юрінком Інтер, 2008. 712 с. С. 137.

¹⁹ Бутирин А. Ю. Теория и практика судебной строительно-технической экспертизы / ОАО Издательский Дом «Городец» ; СПС «Консультант Плюс». 2008. 134 с. С. 17.

²⁰ Никифорова О. А. Щодо ролі спеціаліста на етапі досудового розслідування. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертизи* : матер. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 28 трав. 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 47–49.

²¹ Селиванов Н. А., Леви А. А. Правовая регламентация применения научно-технических средств в уголовном судопроизводстве. *Социалистическая законность*. 1979. № 11. С. 46.

формування його обстановки, помилкових висновків на підставі сприйняття частини інформації про обставини злочинної події і т. ін. Тому діяльність слідчого не має підміняти собою використання професійних знань інших суб'єктів.

Зокрема, під час огляду місця події спеціалісти повинні вивчати його з особливою ретельністю. Як зазначають більшість науковців допомога спеціаліста при проведенні зазначеної процесуальної дії складається у наступному:

- визначення меж території, яка підлягає огляду;
- встановлення способу огляду місць найбільш ймовірного відступу злочинця. Перелік об'єктів пошуку залежить від характеру вчиненого злочину. Тому спеціаліст при проведенні оглядів (обшуків) звертає увагу слідчого на об'єкти, які можуть мати значення для розслідування кримінального провадження;
- вибір і використання технічних засобів відповідно до об'єкта огляду;
- проведення пошукових дій з метою виявлення слідів, у тому числі і мікрооб'єктів (наприклад, у кишенях одягу підозрюваного);
- проведення необхідних найпростіших геометричних, вагових та інших вимірювань (наприклад, встановлення розміру об'єктів, зважування знайдених об'єктів та ін.);
- проведення попередніх досліджень слідів: орієнтуюча інформація, отримана в результаті попередніх досліджень, здебільшого:
 - а) полегшує і прискорює проведення наступних судових експертиз;
 - б) має важливе значення для термінового проведення оперативно-розшукових заходів і слідчих (розшукових) дій;
 - в) є підставою для моделювання події злочину, висування версій та ін.;
- фіксація об'єктів та слідів, що вилучаються, шляхом ретельного опису в протоколі слідчої (розшукової) дії, фотозйомки або відеозапису;
- вилучення та упакування виявлених слідів злочину та об'єктів-носіїв;
- роз'яснення щодо виявлених об'єктів або слідів;
- надання консультацій щодо подальшого експертного дослідження вилучених об'єктів²².

Жоден спеціаліст, незалежно від професії і рівня його кваліфікації, не може підміняти слідчого, оскільки основне призначення спеціаліста

²² Огляд місця події: виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження: Методичні рекомендації / Міністерство внутрішніх справ України, Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр; авт.-упоряд.: С. І. Перлін, С. О. Шевцов, Н. М. Косміна, В. В. Іонова. Харків: ФО-П Чальцев О. В. 2009. 100 с. С. 6.

полягає в наданні слідчому певних консультацій, рекомендацій, технічної допомоги у підготовці та проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, а також у застосуванні науково-технічних засобів для фіксації їх результатів. Таким чином зазначене демонструє переконливу аргументацію розмежування повноважень спеціаліста й слідчого, які водночас виконують спільну задачу – пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Так, в період часу з червня 2013 р. до кінця липня 2013 р. гр. Д., шляхом використання уразливого стану внаслідок тяжких сімейних обставин, тяжкого матеріального становища та переконання у вигідності надання оплатних сексуальних послуг, втягнула неповнолітніх гр. О., гр. Є. та гр. З. у зайняття проституцією та здійснювала сутенерство, а саме забезпечувала їх зайняття проституцією у вказаний період, шляхом надання їм орендованого нею помешкання за адресою м. Берегово, вул. Роздоріжжя Мочолівська, 31 та підшукування замовників оплатних сексуальних послуг²³.

Під час огляду орендованого приміщення спеціаліст зібрав достатню доказову базу, що надало змогу в подальшому призначити та провести низку експертиз, які знівеливали показання затриманих осіб.

Спеціаліст у рамках своєї компетенції, як наголошує І. К. Волкова, є автономним, а слідчий не повинен всю роботу з виявлення, вивчення та вилучення слідів перекладати на спеціалістів²⁴. Водночас, варто наголосити, що автономність спеціаліста перебуває в межах правового поля діяльності слідчого.

Тому пропозиція Е. Я. Лопушного в необхідності складання спеціалістом окремого акту про використання технічних засобів²⁵, потребує, на нашу думку, переконливої аргументації висловленої ним позиції. На нашу думку, оформлення відповідного акту може мати значення для підтвердження використання відповідних засобів, наприклад, магнітних порошоків у пошуку відбитків рук, гіпсу – для вилучення об'ємного сліду низу взуття, для можливості звітування про їх витрати. Водночас обліково-витратне значення наведеного не набуває процесуального характеру результатів діяльності відповідного спеціаліста.

²³ Справа № 325/2089/15-к, Архів Приазовського районного суду Запорізької області 2016 р.

²⁴ Мамотюк М. Л., Волкова И. К. Участие специалиста-биолога в следственных действиях. *Криминалистика и судебная экспертиза: Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ.* Київ : РИО МВД УССР, 1972. Вып. № 9. С. 53.

²⁵ Лопушной Е. Я. Процессуальное оформление участия специалиста в следственных действиях. *Некоторые вопросы борьбы с преступностью.* Сборник научных статей. Алма-Ата : Изд-во Казахстан, 1970. С. 130.

Варто відзначити, що за розглядуваними фактами протиправних діянь в ході огляду місця події спеціаліст повинен проводити пошук різноманітних слідів: слідів крові, плями слини, поту, волосся та ін. Такі сліди можуть залишатися у найрізноманітніших місцях. Наприклад, як зазначають О. І. Юрін та Ю. Д. Федоров, слина може бути виявлена на недопалках, поштових конвертах, посуді, а також у вигляді пльовків. Виявляється вона за допомогою ультрафіолетової лампи, в променях якої вона світиться блакитним кольором. В центральній частині плями на вигляд більш темні, ніж по краях²⁶.

Доречною є позиція К. Ю. Берези, яка зазначає, що в ході огляду необхідно старанно досліджувати піднігтевий вміст осіб, що були задіяні в статевому акті. У зіскобах із-під їх нігтів при мікроскопічному дослідженні можуть бути виявлені волокна одягу, обривки волосся, сліди крові, які можуть бути направлені на експертизу. Особливої уваги вимагає огляд статевих органів. На статевому члені можуть бути виявлені ушкодження, заподіяні особі при вчиненні грубих спробах статевого акту – садна, подряпини, синці, надриви вуздечки, сліди укусів, в препуціальному мішку – волосся, яке належить особі, на статевому члені – кров, елементи вмісту піхви, слина, кал (при збочених формах статевого акту). Всі речові докази надсилаються на біологічне дослідження. Також обов'язково вилучаються використані та невикористані презервативи²⁷.

Не меншої уваги потребують й можливості використання спеціальних знань під час консультації, які М. В. Костицький розглядає як окрему процесуальну форму використання спеціальних знань²⁸.

Варто відзначити, що у наведених позиціях науковців, під час проведення огляду, широкого використання набули знання таких спеціалістів, як інспектор-криміналіст, медик, судово-медичний експерт і т. ін.

Водночас проведення таких слідчих (розшукових) дій, як наприклад допит, обумовлює необхідність залучення спеціалістів інших сфер діяльності. Так, ст. 226 КПК України визначає, що допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності

²⁶ Юрін А. И. Выявление и направление вещественных доказательств на судебно-медицинскую экспертизу : лекция / А. И. Юрин, Ю. Д. Федоров. Ташкент, 1974. 20 с. С. 8.

²⁷ Береза К. Ю. Організаційно-тактичні аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* : збірник наукових праць. 2015. № 4. С. 303–309.

²⁸ Костицький М. В. Використання спеціальних психологічних знань у радянському кримінальному процесі. Київ : НМК ВО, 1990. С. 5–6.

законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря²⁹.

В законодавстві відсутня норма, що визначала б якої спеціальності мають бути такі спеціалісти як педагог і лікар, котрі залучаються як спеціалісти, що дозволяє припустити достатність наявності у них відповідних педагогічних і медичних знань, що підтверджуватимуться відповідними дипломами й здійснюваною сферою діяльності.

Таким чином перед уповноваженою особою постає необхідність на власний розсуд підбирати спеціалістів з урахуванням їх професійних якостей й досвіду, котрі обумовлюватимуть можливість здійснення їхнього впливу на свідомість та психіку допитуваних неповнолітніх. Варто відмітити те, що законодавство не обмежує можливості залучення педагога в якості спеціаліста до проведення й інших слідчих (розшукових) дій за розглядуваною категорією осіб.

Як педагог, наголошує О. Р. Михайленко, може виступати і вчений, який розробляє теоретичні проблеми педагогіки³⁰. Водночас без практичного досвіду, діяльність зазначеного спеціаліста може не мати очікуваного слідчим результату з одного боку та завдати психологічної шкоди, наприклад постраждалому неповнолітньому, – з іншого. Уникнути зазначених недоліків можна з використанням спеціальних знань такого спеціаліста як психолог. Його участі у проведенні слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми у юридичній літературі приділено значної уваги, втім це не втрачає своєї актуальності, оскільки за кожним окремим фактом розглядуваних нами протиправних діянь можуть бути свої особливості й специфіка, що потребують врахування та вирішення.

Підбір психолога потребує значної уваги з боку уповноваженої особи, оскільки це визначатиме якість результатів проведення слідчих (розшукових) дій. У цьому контексті необхідно відмітити, що досвідчений психолог повинен мати навички побудови взаємовідносин і встановлення психологічного контакту з дитиною, бути гнучким, чуйним, терплячим та хорошим емпатом. Емпатія полягає у допомозі дитині впоратися зі страхом, пов'язаним із раніше пережитим негативним досвідом. Необхідно висловлювати розуміння певного емоційного стану та проблем дитини, аби пом'якшити напруження й тривогу, які безперечно перешкоджають зосередженню уваги та викладенню основних обставин справи. У той же час необхідно бути і об'єктивним, використовувати дружні та доступні для дитини способи і методи

²⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України URL: https://protocol.ua/ua/kriminalniy_protseualniy_kodeks_ukraini_statya_226/

³⁰ Романюк Б. В. Участь педагога у слідчих діях. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2001. № 4. С. 290–295.

спілкування, спокійно реагувати на різну поведінку дитини чи ставлення до певних подій, яке вона демонструє. Так, діти можуть демонструвати елементи гіперсексуалізованої поведінки, загравання до інтерв'юера. Маленькі діти на прохання інтерв'юера можуть показати як саме насильник доторкався до окремих частин їхнього тіла, буквально демонструвати, що з ними відбулося під час насильницьких дій. Для інтерв'юера важливо зберігати спокій, проте не варто дозволяти таку поведінку або заохочувати її, необхідно вміти вислухати до кінця. Знати, що іноді настає тиша, яку не можна переривати. Дитина може робити перерви в розмові, які дозволяють їй зібратися з думками та зосередитися на певному епізоді або ж справитися з почуттями. Це дозволяє інтерв'юеру отримати більше важливої інформації у кримінальному провадженні. Якщо дитина постійно замовкає після одного й того ж запитання, це означає, що саме те, про що ви запитуєте, має для неї особливе значення чи турбує її найбільше. Але важливо також відчувати, коли необхідно порушити тишу і перервати її. Якщо пауза у розмові значно затяглася, то необхідно ставити інші запитання, які стосуються інших епізодів справи³¹. Усе наведене значно сприятиме підвищенню ефективності отримання вагомої інформації від неповнолітнього у кримінальному провадженні.

2. Особливості призначення судових експертиз при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства

Не меншої уваги заслуговує й така форма використання спеціальних знань як призначення судових експертиз.

Як наголошує Б. В. Романюк, головна відмінність експертизи від інших способів застосування спеціальних знань обізнаних осіб полягає саме в її суті, а не тільки у процесуальній формі та меті, хоч і вони є показниками критерію їх розмежування. Основними ознаками суті змісту експертного дослідження, на думку вченого, є наступне:

- експерт не займається виявленням та фіксацією доказів чи іншої інформації, а досліджує готові матеріали, які йому передав слідчий;
- глибоке та всебічне наукове пізнання об'єктів дослідження, що нерідко супроводжується різними науково-дослідними експериментами, які базуються на комплексному їх вивченні з урахуванням усіх необхідних фактів і джерел інформації, зібраних у кримінальному провадженні;

³¹ Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства : методичні рекомендації. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 140 с. С. 86–87.

– значна, як правило, тривалість у часі проведення експертизи, яка обумовлюється відповідними технологічними процесами дослідження об'єктів та його обсягами і вимагає великих зусиль і концентрації уваги експерта або групи експертів, у тому числі тих, які володіють різними спеціальними знаннями;

– обов'язковий та детальний опис експертом в акті експертизи процесу дослідження, його результатів та проведених експериментів, переліку наукових методик і рекомендацій, нормативних актів, якими він керувався у дослідженні, достатніх аргументів своїх висновків та відповідей на поставлені питання суб'єктом призначення експертизи. Це потрібно з метою створення максимальних можливостей для оцінки експертного висновку слідчим та судом, які безпосередньо не сприймали процес дослідження об'єктів³².

Наведене дозволяє наголосити, що експерт є процесуальною фігурою, висновок якого має доказове в розслідуванні значення, а змістом експертизи виступає вивчення відповідних даних для встановлення нових фактів.

Далі вважаємо за необхідне розглянути окремі особливості використання розглядуваної форми спеціальних знань при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства.

Відповідно до чинного КПК України експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання³³. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень доводить, що проведення різних видів експертних досліджень надає відповідь на запитання, що цікавлять працівників правоохоронних органів на різних етапах розслідування³⁴.

Можна погодитися з думкою В. М. Глібко, який визначає поняття криміналістичної експертизи як лабораторного дослідження об'єктів з метою встановлення їхнього фактичного стану; можливості проведення певних дій; обставин, за яких були проведені дії; невидимих

³² Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. КИЇВ, 2002. 222 с. С. 162–163.

³³ Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

³⁴ Лазарев В. О. Деякі аспекти обстановки втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства. *Тенденції розвитку юридичної науки в інформаційному суспільстві*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 29–30 груд. 2017 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 226–228.

слідів зашифрованого змісту; групової належності об'єктів або їх тотожності³⁵.

Криміналістичні експертизи, на думку А. В. Іщенка, призначаються для встановлення факту взаємодії підозрюваного з потерпілим, предметами його одягу, а також обстановки вчинення злочину по слідах-нашаруваннях різного роду мікрочастинок³⁶.

Слід наголосити на тому, що предмет експертиз визначається переліком питань, які підлягають вирішенню експертом. У разі виникнення труднощів при формулюванні запитань на вирішення відповідної експертизи, слідчий може звернутися до спеціаліста відповідного профілю діяльності. В ході спілкування за обставинами кримінального провадження можуть визначатись, наприклад необхідність представлення певних матеріалів (карток амбулаторно та/або стаціонарно хворих осіб, протоколи допитів відповідних осіб, слідчі експерименти, необхідні зразки почерку тощо) для проведення певних досліджень.

Вид експертизи, як наголошує М. Г. Щербаковський, визначається рівнем розвитку тієї чи іншої галузі знань та практичної розробленістю методів встановлення окремих фактів. По-перше, він повинен бути випробуваний експертною практикою та для його встановлення розроблено відповідні методики, по-друге мати значення для розслідування справи. Одночасне врахування обох критеріїв дозволяє точно визначити конкретний предмет експертизи та відповідно – коло питань експерту³⁷.

В іншому разі проведення дослідження може бути ускладнено, або термін виконання значно збільшиться. Це, у свою чергу може ускладнити процес збирання необхідної сукупності доказової інформації, яка стане підґрунтям для подальшого розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства.

Експертиза як форма використання спеціальних знань на думку В. К. Лисиченка і В. В. Циркаля, відрізняється такими основними ознаками: а) за змістом дій експерта вона є самостійним дослідженням об'єктів і вихідних даних, заданих слідчим (судом), що проводиться з метою вирішення певних питань, які вимагають застосування спеціальних знань; б) призначення і проведення експертизи здійснюється за

³⁵ Глібо В., Євтушенко А. Документальна ревізія та використання її результатів у розслідуванні злочинів. *Право України*. 1999. № 8. С. 38–39.

³⁶ Іщенко А. В. Фундаментальні та прикладні криміналістичні категорії. *Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 05 листоп. 2010 р.) : у 3-х частинах. Запоріжжя, 2010. Ч. 1. С. 180–182.

³⁷ Щербаковський М. Г. Судебные экспертизы : учебно-теоретич. пособие / Харків : Еспада, 2005. 536 с. С. 189.

постановою слідчого або ухвалою суду; в) результати дослідження оформляються висновком експерта, який складається з дотриманням вимог Закону; г) висновки експерта гуртуються на особисто ним проведених дослідженнях в межах спеціальних знань, якими він володіє³⁸.

Серед головних цілей використання експертом спеціальних знань під час експертизи визначає сприяння повному і швидкому розкриттю та розслідуванню протиправних дій, встановлення істини у кримінальному провадженні, дослідження певних об'єктів і явищ, отримання необхідних відомостей для встановлення обставин, що мають значення для правильного та обґрунтованих рішень у справі; сприяння виявленню, фіксації і вилученню доказів та з'ясуванню спеціальних питань, що виникають при проведенні слідчих (розшукових) дій³⁹.

Тобто при проведенні судової експертизи структура функцій слідчого дещо змінюється.

На нашу думку, доцільно їх поділяти на дві основні групи, які призначаються для:

а) ідентифікації злочинця (сутенера, звідника), знарядь злочину, транспортних засобів;

б) дослідження учасників злочину.

Обов'язкові експертизи проводяться для встановлення обставин, визначених у ч. 1 ст. 91 КПК України або таких, що зумовлені складними технічними, фізичними, хімічними явищами чи їх сукупністю.

Вивченням судово-слідчої практики нами з'ясовано судові експертизи, які найбільш часто призначаються при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства, зокрема: судово-медична – 79 %, судово-біологічна – 73 %, судово-психіатрична – 51 %, дактилоскопічна – 31 %, трасологічна – 29 %, судово-хімічна – 19 %, почеркознача – 5 %, експертиза холодної зброї – 3 %, мистецтвозначна – 3 %, судово-балістична – 3 %, фоноскопічна – 1 %. Водночас, залежно від обставин кримінального правопорушення можуть призначатись й інші види експертиз.

Зазначені експертизи призначаються під час розслідування досліджуваного кримінального правопорушення в різних сукупностях. Це залежить від конкретних предметів, виявлених під час проведення

³⁸ Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учебное пособие. Київ : КГУ, 1987. С. 19–20.

³⁹ Чаплинський К. О. Тактика використання спеціальних знань у системі тактичного забезпечення досудового розслідування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх прав*. Спец. випуск. № 57. 2011. С. 232–238.

різних слідчих (розшукових) дій, НСРД та інших процесуальних дій. Зокрема, огляду місця події, обшуків приміщень та осіб та ін.

Так, у січні 2015 р. гр. Ж. вирішила зайнятися сутенерством на території м. Краматорська Донецької області. З метою виконання злочинного наміру, спрямованого на отримання неконтрольованого прибутку, ОСОБА_2 розробила злочинний план, що передбачав спільне, із залученими до групи особами, скоєння корисливого злочину, протягом тривалого часу на території Донецької області, а саме, заняття сутенерством, тобто, здійснення дій по забезпеченню заняття проституцією іншими особами з втягненням осіб в заняття проституцією з використанням їх уразливого стану, планування протиправних дій з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи. Після чого гр. Ж. з метою створення організованої групи, в різний період часу запропонувала своєму чоловіку та раніше знайомим двом особам спільно з нею займатися сутенерством. В ході злочинної діяльності в заняття проституцією було втягнуто багато неповнолітніх дівчат. Під час проведення обшуків за місцем проживання підозрюваних, а також місць надання інтимних послуг були виявлені наступні речі: пістолет “ZORAKI-MOD.914» та магазин з набоями у кількості 7 штук; 6 презервативів; 2 використані презервативи; 182 пачки з презервативами; 66 пачок з гелем-змазкою; сірниковий коробок, скляну банку, об’ємом 1 літр, паперовий згорток, картонну коробку з надписом «Доменик» з особливо небезпечним наркотичним засобом – канабісом, дві пластикові пляшки, пристосовані для куріння⁴⁰.

Вивченням зазначеного кримінального провадження з’ясовано, що уповноваженою особою призначалися наступні види експертизи:

- судово-хімічна, в якій об’єктами досліджень виступали дві пластикові пляшки, пристосовані для куріння, сірниковий коробок, скляну банку, об’ємом 1 літр, паперовий згорток, картонну коробку з надписом «Доменик» з наркотичним засобом канна біс;
- судово-балістична – для проведення якої направлялись пістолет “ZORAKI-MOD.914» та магазин з набоями у кількості 7 штук;
- судово-біологічна, в якій об’єктами досліджень виступали сліди, виявлені на місці події, використані презервативи;
- судово-психіатрична – для проведення якої направлялись підозрювані, а також неповнолітні особи, які надавали інтимні послуги;

⁴⁰ Справа № 234/9901/15-к. Архів Краматорського міського суду Донецької області. 2015 р.

– судово-медична – щодо неповнолітніх осіб, котрі надавали інтимні послуги.

Потребує уваги й момент призначення експертизи відносно до початку досудового розслідування. Так, вивченням судово-слідчої практики нами з'ясовано, що від початку внесення відомостей в ЄРДР експертизи призначались у термін: до 5 днів – за 15 % кримінальних проваджень; до 10 днів – 19 %; до 30 днів – 39 %; понад 30 днів – 27 %.

Наведені дані демонструють недостатнє використання можливостей спеціальних знань на початку розслідування, коли будь-яка отримана інформація може визначати нові напрямки встановлення обставин учиненого кримінального правопорушення. Можемо відзначити, за тими провадженнями, в яких більшість експертиз призначались до 15 днів характеризувались більш високим якісним рівнем розкриття та розслідування.

Результати судово-медичної експертизи є важливим джерелом інформації, яку слідство отримує під час розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства. Але для найбільш повного її отримання потрібно дотримуватись певних криміналістичних рекомендацій. Насамперед, перед експертом потрібно поставити вичерпний перелік питань, пов'язаних із встановленням окремих аспектів стану потерпілого.

Стосовно судово-біологічної експертизи, то у випадках дослідження доказів зі слідами, що схожі на кров, перед експертом необхідно ставити наступні питання:

- чи міститься у сліді кров;
- належить кров людині чи тварині;
- чи може кров належати певній особі;
- належить кров чоловіку чи жінці;
- який механізм утворення слідів крові на речових доказах;
- яке регіональне походження крові (з якої вона частини тіла);
- як давно утворився слід;
- яка кількість рідкої крові, що створила сліди на речових доказах тощо⁴¹.

Судово-психіатрична експертиза призначається для визначення психічного стану підозрюваного, потерпілого чи свідків за наявності даних, які викликають сумнів щодо їх осудності. Варто відзначити, що частина розслідуваних кримінальних правопорушень вчинюються у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Так, вивченням

⁴¹ Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2004. 253 с. С. 79.

судово-слідчої практики нами з'ясовано перебування близько 15 % винуватців у стані алкогольного сп'яніння, 17 % – наркотичного.

Тому можна погодитися з А. С. Дмитрієвим, який зазначає, що емоційне збудження виникає на тлі алкогольного сп'яніння і найчастіше є проявом розгальмованості афективних реакцій. У зв'язку з цим експерти-психологи повинні мати в своєму розпорядженні висновок судово-наркологічної експертизи про наявність або відсутність у підозрюваного в момент учинення правопорушення алкогольного сп'яніння, а також його ступінь⁴².

Судово-психологічна експертиза призначається за кримінальними провадженнями неповнолітніх при розслідуванні якого виникає необхідність у встановленні процесу сприйняття подій конкретною особою, специфічних особливостей, пов'язаних з психологічною характеристикою вікових груп неповнолітніх.

Як наголошує З. І. Митрохіна, для вирішення питання про те, чи є сприйняття нормальним, загостреним, відстаючим від нормального, який вид пам'яті найбільше розвинений у даного індивіду, чи може він вірно сприймати оточуючу обстановку, запам'ятовувати та оцінювати фактичні обставини у ланцюгу подій та об'єктивно відтворювати їх⁴³.

На вирішення судово-психологічної експертизи можуть бути поставлені наступні питання:

- які індивідуально-психологічні особливості підозрюваного;
- які особливості міжособистісних відносин потерпілого та підозрюваного (соціально-психологічна характеристика динаміки їхніх міжособистісних взаємовідносин, їх конфлікту, аналіз способів вирішення конфліктних ситуацій);
- яким чином виявлені особистісні характеристики могли вплинути на особливості поведінки підозрюваного у досліджуваній ситуації;
- чи заходився підозрюваний у момент вчинення злочину в стані фізіологічного афекту.

Заслужують на увагу й підстави для призначення судово-психологічної експертизи. Як правило ними, як стверджує І. Д. Спіріна, слугують сумніви слідчого у розумових здібностях підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, котрі є психічно здоровими людьми, але маючих індивідуальну психологічну характеристику, а також необхідність встановлення індивідуальних психічних

⁴² Дмитрієв А. С. Судебная психиатрия : учебник / А. С. Дмитрієв, Т. В. Клименко. М. : Юристь, 1998. 408 с.

⁴³ Митрохіна З. И. О судебно-психологической экспертизе. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. Вып. 11 Киев, 1975. 460 с. С. 173–174.

особливостей конкретної особи, що впливають на сприйняття, запам'ятовування та відтворення ним обставин події.

Судово-психіатрична експертиза не вирішує питання про осудність, а надає лише свій висновок, що стосується психічного стану особи. Питання про осудність або неосудність вирішується слідчими підрозділами та судом⁴⁴.

Судово-психіатрична експертиза призначається за наявності сумнівів у психічному здоров'ї неповнолітнього правопорушника.

Приводами до виникнення сумнівів та призначення судово-психіатричної експертизи можуть бути: а) заяви підозрюваного або його родичів про те, що він знаходився на лікуванні у психіатричній лікарні або знаходився на обліку у лікаря-психіатра; б) відповіді на запитання слідчого з судово-психіатричного диспансеру або лікаря-психіатра про те, що відповідна особа перебуває на обліку або знаходилась на лікуванні; в) отримання відомостей про наявність у особи травми головного мозку; г) вказівка різних осіб на особливості поведінки підозрюваного або їх встановлення самим слідчим⁴⁵.

Варто зазначити, що досліджувана категорія кримінальних правопорушень вчинюється із використанням різноманітних (електронних, письмових, графічних) документів. Це обумовлює необхідність приділення уваги і почеркознавчій експертизі, яка вирішує питання підробки текстів, підписів тощо.

На думку Г. С. Бідняка, слід звернути увагу на такі загальні риси як уповільнення письма, зниження координації рухів і ступеня виробленості, скорочення або відсутність комбінацій між елементами, нерівний підпис лінія, недиференційований тиск та ін. Серед приватних особливостей на спірному підписі слід зазначити чітко виражені пункти початку і закінчення рухів, хвилястість прямолінійних елементів тощо⁴⁶.

Зазначене необхідно враховувати уповноваженим особам у виявленні факту підробки та вилучати відповідні порівняльні зразки у

⁴⁴ Спіріна І. Д. Судово-психіатрична експертиза : навчальний посібник / 2-ге вид., перероб. та доп. Дніпропетровськ : ДЮІ МВС України, Арт-Пресс, 2000. 148 с. С. 42.

⁴⁵ Плетенець В. М. Розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності : монограф. / Плетенець Віктор Миколайович. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ, 2012. 248 с. С. 186.

⁴⁶ Бідняк Г. С. On the issue of forensic expert research of election documents. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертизи* : матер. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 28 трав. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ, 2021. 209 с. С. 22–24.

повному обсязі. З їх використанням можуть бути встановлені особи, які здійснили зазначену підробку.

Не меншої уваги потребує й призначення дактилоскопічної експертизи.

Дактилоскопія – це розділ трасології, що вивчає будову папілярних візерунків шкіри на долонях, пальцях рук (включаючи підшви ніг), а також різні методи та прийоми їх дослідження з метою встановлення особи під час розслідування злочинів, кримінальної реєстрації та розшуку злочинців⁴⁷.

Проведення даної експертизи дозволяє встановити: особу невідомого трупа, безвісті зниклих осіб, осіб, які залишили сліди на місці події та ін.

На вирішення дактилоскопічної експертизи можуть бути поставлені питання щодо:

- наявності на об'єкті слідів рук;
- придатності даних слідів для ідентифікації особи;
- залишення слідів рук конкретною (однією) особою;
- залишення однією особою слідів рук, вилучених в різних місцях

та ін.

Використання експертизи слідів рук є можливою й у разі дещо неповного відбитка пальця, з деякими уривками папілярних ліній. Це, на думку А. О. Логвиненка, можливо за допомогою пороскопії та еджескопії, що означає визначення особливостей будови вихідних протоків потових залоз у папілярних лініях⁴⁸. Не зважаючи на значну історичну поширеність даного виду досліджень, він не втрачає актуальності і в час інформатизації суспільства взагалі, та при розслідуванні кримінальних правопорушень за фактами втягнення неповнолітніх в проституцію та сутенерства зокрема.

Крім визначених експертиз іноді працівники правоохоронних органів призначають специфічні експертизи, зокрема й мистецтвознавчу.

Так, в лютому 2011 р. гр. Є. шляхом умовлянь втягнув неповнолітню гр. Ш. в заняття проституцією. У період з лютого по листопад 2011 р. він з метою забезпечення умов для заняття проституцією і підшукування осіб для надання їм неповнолітньою послуг сексуального характеру за грошову винагороду, використовуючи мобільний телефон, розмістив в меню «Знайомства» телевізійного інтертексту її

⁴⁷ Криміналістика : підручник / В. В. Пяковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 544 с. С. 348.

⁴⁸ Логвиненко А. О. Проблеми використання дактилоскопічної інформації і розслідуванні злочинів. *Юридичний вісник. Серія: Кримінальне право та кримінологія*. 2017. № 1 (42). С. 174–178.

номер мобільного телефону та на 4 веб-сайтах мережі Інтернет завантажив профілі з її анкетними даними, фотознімками та номером мобільного телефону. Вина підсудного у вчиненні інкримінованих злочинів підтверджується дослідженими в ході судового слідства доказами: протоколом огляду від 16.01.2012 р., згідно якого було оглянуто веб-сайти мережі Інтернет і зображення оголених статевих органів, які були скопійовані на оптичний диск; висновком мистецтвознавчої експертизи № 112 від 17.01.2012 р., згідно з якою представлений на експертизу диск DVD-R містить графічні файли порнографічного характеру в кількості 34 штук⁴⁹.

Оцінка слідчим висновку експерта є вагомою складовою використання спеціальних знань. Варто відзначити, що висновок експерта не має переваги перед іншими доказами та не є обов'язковим для слідчого, однак, незгода його з експертним висновком повинна бути мотивована у відповідному процесуальному документі – постанові про призначення повторної експертизи. У судовому засіданні, як зазначає Н. В. Скорик, суд може розглянути справу і без участі експерта. Для цього вивчається висновок експерта, який він надав на досудовому слідстві. Потім висновок повністю оголошується, обговорюється судом та оцінюється ним⁵⁰.

Водночас Г. І. Садихов наголошує, що суб'єкт оцінки в змозі лише оцінити повноту відповідей на поставлені питання, але ніяк не правильність вибору експертом методу дослідження, його застосування, отриманих результатів⁵¹. Варто відзначити, що труднощі з оцінкою висновку експерта можуть бути вирішені проведенням його допиту із висвітленням необхідних обставин ходу проведення та результатів дослідження.

Експертиза та допит експерта, як наголошує Л. Д. Удалова, це зовсім різні слідчі (розшукові) дії. Вчена аргументує це, говорячи, що свідчення експерта не належать до джерел доказів, вони містять різні фактичні дані, на основі яких слідчий чи суд (суддя) встановлює наявність або відсутність суспільно-небезпечного діяння⁵².

⁴⁹ Справа № 2120/1369/12, Архів Суворовського районного суду м. Херсон. 2013 р.

⁵⁰ Скорик Н. В. Оценка и использование заключения эксперта судом. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1975. Вып. № 11. 1975. С. 160–166.

⁵¹ Садыхов Г. И. Смысловый анализ терминов и понятий судебной экспертизы : методические рекомендации. Баку : Чашыоглы, 1999. С. 21.

⁵² Удалова Л. Д. Тактико-психологические основы предъявления для опознания и достоверность его результатов : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Украинская академия внутренних дел, 1992. 25 с. С. 12.

У той же час, як доречно зазначає Г. А. Абдумаджидов, допит зазначеної особи не повинен підміняти собою експертизу⁵³. Тому не варто нехтувати можливістю застосування відеозапису при проведенні цих заходів. Ці науково-технічні засоби мають бути застосовані по відношенню до осіб, які вчинили злочин або будь-яким чином причетні до вчинення, інакше будуть порушені конституційні гарантії недоторканості особи, що є прямим порушенням законності⁵⁴. Крім того, під час розслідування досліджуваного кримінального правопорушення зазначена дія є одним зі способів оцінки достовірності висновку експерту.

Проведеним анкетуванням працівників слідчих підрозділів Національної поліції з'ясовано, що експертні висновки дозволили їм отримати вагомі дані у з'ясуванні: обставин кримінального правопорушення (73 %), слідчих версій (47 %), кола причетних до кримінального правопорушення осіб (43 %), даних, що спростовують висунуте правопорушниками алібі (31 %) та ін. Таким чином наведене демонструє широкі можливості використання висновків експертиз в організації розслідування та встановлення всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Якщо при розслідуванні застосовувати експертизи, на важливість яких було наголошено вище, то даний показник буде зростати.

Зважаючи на специфічність й неоднорідність об'єктів експертних досліджень у кримінальних провадженнях розглядуваної категорії, доцільним, на нашу думку, є проведення комплексних експертних досліджень, зокрема:

- судово-медичної та судово-біологічної;
- судово-медичної та судово-психіатричної.

Таким чином, наведене дозволяє підтримати позицію А. В. Гриненка, який зазначає, що експертиза має складатися з декількох етапів: 1) підготовки та призначення експертизи; 2) взаємодії слідчого та експерта; 3) отримання висновку та його оцінку⁵⁵. Ці елементи можуть забезпечити повноцінне використання спеціальних знань у кримінальному провадженні за фактами втягнення неповнолітнього у заняття проституцією та сутенерства.

⁵³ Абдумаджидов Г. А. Расследование пре ступлений : процессуально-правовое исследование / Ташкент : Узбекистан, 1986. 191 с. С. 160.

⁵⁴ Паламарчук С. С. Деякі аспекти проведення оперативно-розшукових заходів із застосуванням відеозапису / С. С. Паламарчук, О. І. Ізотов. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. Ч. 2. № 1. 2002. С. 112–118.

⁵⁵ Руководство по расследованию преступлений: науч. практ пособие / А. В. Гриненко, Т. В. Каткова, Г. К. Кожевников. Харьков : Консум, 2001. 608 с.

ВИСНОВКИ

Однією з причин зростання злочинних проявів проти неповнолітніх є наявність певних прорахунків у реформуванні економічної й соціальної сфер суспільства, кримінального та кримінального процесуального законодавства, нестабільність у сфері безпеки держави.

Пошук більш ефективного ніж застосування лише традиційного кримінального переслідування, покарання з тимчасовою ізоляцією засудженого від суспільства, на сучасному етапі розвитку соціуму не дає очікуваних результатів. При цьому врахування потребують питання забезпечення основних прав, свобод і законних інтересів дітей. Особливого значення це набуває за фактами втягнення неповнолітнього у заняття проституцією та сутенерства. Суспільна небезпека розглядуваних кримінальних правопорушень полягає у цинічному використанні недостатнім життєвим досвідом й довірливістю дітей, нехтуванні законами України, суспільною мораллю, етичними нормами тощо. Це призводить до страждань як самих неповнолітніх, так і їхніх близьких, які досить часто піддаються тиску, шантажу, погрозам, що у свою чергу призводить до латентності кримінальних правопорушень розглядуваної категорії.

Враховуючи поширення бойових дій, дедалі збільшується кількість внутрішньо переміщених жінок і дітей, що обумовлює дедалі більшу вразливість та найменш захищеність даної категорії осіб. Це обумовлює необхідність прийняття Національною поліцією України необхідних дієвих у подоланні розглядуваних нами фактів. Їх реалізація може бути здійснена з використанням спеціальних знань при розслідуванні втягнення неповнолітнього у заняття проституцією та сутенерства, що має вагоме значення у встановленні всіх обставин кримінального провадження. Їх використання у процесуальній та непроцесуальній формах дозволяє отримати необхідну й достатню сукупність відомостей для правильної оцінки дій відповідних учасників кримінального правопорушення, та прийняття на цій підставі процесуальних рішень у забезпеченні швидкого, повного та неупередженого розслідування.

АНОТАЦІЯ

Серед проявів порушення моральних засад розвитку та діяльності суспільства визначаються такі як втягнення таких осіб в заняття проституцією та сутенерство, як неповнолітні, які є найбільш незахищеною категорією осіб. Це пояснюється відсутністю достатнього для здійснення критичного сприйняття подій, життєвого досвіду, схильності до впливу з боку дорослих осіб тощо. Удосконалення слідчої діяльності, з урахуванням сучасних вимог, в цілому та такої її

складової як використання існуючих форм спеціальних знань, вбачається запорукою боротьби із розглядуваними проявами.

Наголошується, що важливою складовою розслідування досліджуваного кримінального правопорушення є участь спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій. Визначається, що найбільш часто при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства призначаються такі експертизи, як: судово-медична, судово-біологічна, судово-психіатрична, дактилоскопічна, трасо логічна, судово-хімічна, почеркознавча, експертиза холодної зброї, мистецтвознавча, судово-балістична та фоноскопічна. Підкреслюється, що використання спеціальних знань у процесуальній та непроцесуальній формах дозволяє отримати необхідну й достатню сукупність відомостей для правильної оцінки дій відповідних учасників кримінального правопорушення, та прийняття на цій підставі процесуальних рішень у забезпеченні швидкого, повного та неупередженого розслідування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдумаджидов Г. А. Расследование преступлений : процессуально-правовое исследование. Ташкент : Узбекистан, 1986. 191 с.
2. Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства : методичні рекомендації. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 140 с.
3. Береза К. Ю. Організаційно-тактичні аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* : Збірник наукових праць. 2015. № 4. С. 303–309.
4. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. № 2. 2015. С. 187–193.
5. Бідняк Г. С. On the issue of forensic expert research of election documents *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертизи* : матер. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 28 трав. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 209 с. С. 22–24.
6. Бутырин А. Ю. Теория и практика судебной строительно-технической экспертизы / ОАО Издательский Дом «Городец» ; СПС «Консультант Плюс». 2008. 134 с.
7. Вальдман В. М. Компетенция эксперта в советском уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юридич. наук / Ташкентский гос. ун-т. Ташкент, 1965. С. 5–6.

8. Глібоко В., Євтушенко А. Документальна ревізія та використання її результатів у розслідуванні злочинів. *Право України*. 1999. № 8. С. 38–39.

9. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве (Методологические вопросы) : монография. Київ : Вища школа, 1980. С. 11.

10. Дмитриев А. С. Судебная психиатрия : учебник / А. С. Дмитриев, Т. В. Клименко. М.: Юристъ, 1998. 408 с.

11. Іщенко А. В. Фундаментальні та прикладні криміналістичні категорії. *Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 05 листоп. 2010 р.): матеріали у 3 частинах. Запоріжжя. 2010. Ч. 1. С. 180–182.

12. Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2004. 253 с.

13. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : підручник / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 712 с.

14. Костицький М. В. Використання спеціальних психологічних знань у радянському кримінальному процесі. Київ : НМК ВО, 1990. С. 5–6.

15. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 544 с.

16. Кримінальний процесуальний Кодекс України від від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

17. Кримінальний процесуальний кодекс України URL:https://protocol.ua/ua/kriminalniy_protseualniy_kodeks_ukraini_statt_ua_226/

18. Лазарєв В. О. Деякі аспекти обстановки втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства. *Тенденції розвитку юридичної науки в інформаційному суспільстві* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 29–30 груд. 2017 р.). Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 226–228.

19. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учебное пособие. Київ : КГУ, 1987. С. 19–20.

20. Логвиненко А. О. Проблеми використання дактилоскопічної інформації і розслідуванні злочинів. *Юридичний вісник. Кримінальне право та криминологія*. 2017. № 1 (42). С. 174–178.

21. Лопушной Е. Я. Процессуальное оформление участия специалиста в следственных действиях. *Некоторые вопросы борьбы с преступностью* : сборник научных статей. Алма-Ата : Изд-во Казахстан, 1970. С. 130.

22. Мамотюк М. Л., Волкова И. К. Участие специалиста-биолога в следственных действиях. *Криминалистика и судебная экспертиза*: Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ. Київ : РИО МВД УССР, 1972. Вып. 9. С. 53.

23. Митрохина З. И. О судебно-психологической экспертизе. *Криминалистика и судебная экспертиза. Республиканский межведомственный сборник научных и научно-методических работ.* 1975. Вып. № 11. 460 с.

24. Михайленко П. П. Кримінальне право, кримінальний процес та кримінологія України (статті, доповіді, рецензії). У 3-х томах. Київ : Генеза, 1999. С. 890.

25. Никифорова О. А. Щодо ролі спеціаліста на етапі досудового розслідування *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертизи* : Матер. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 28 трав. 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 209 с. С. 47–49.

26. Огляд місця події: виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження : Методичні рекомендації / Міністерство внутрішніх справ України, Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр ; авт.-упоряд.: С. І. Перлін, С. О. Шевцов, Н. М. Косміна, В. В. Іонова. Харків : ФО-П Чальцев О. В. 2009. 100 с.

27. Паламарчук С. С. Деякі аспекти проведення оперативно-розшукових заходів із застосуванням відеозапису / С. С. Паламарчук, О. І. Ізотов. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України.* Ч. 2. № 1. 2002. С. 112–118.

28. Пиріг І. В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ, 2006. 205 с.

29. Плетенець В. М. Розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності : монограф. / В. М. Плетенець. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 248 с.

30. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія / Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2002. 196 с.

31. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ, 2002. 222 с.

32. Романюк Б. В. Участь педагога у слідчих діях. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2001. № 4. С. 290–295.

33. Руководство по расследованию преступлений : науч. практ пособие / А. В. Гриненко, Т. В. Каткова, Г. К. Кожевников. Харьков : Консум, 2001. 608 с.

34. Садыхов Г. И. Смысловый анализ терминов и понятий судебной экспертизы : методические рекомендации. Баку: Чашыоглы, 1999. С. 21.

35. Салтевский М. В. Проблема соотношения специальных и профессиональных знаний, используемых при производстве следственных действий. *Становление и развитие органов внутренних дел Украинской ССР*. Киев : КВШ МВД СССР, 1973. С. 134–135.

36. Селиванов Н. А., Леви А. А. Правовая регламентация применения научно-технических средств в уголовном судопроизводстве. *Социалистическая законность*. 1979. № 11. С. 46.

37. Скорик Н. В. Оценка и использование заключения эксперта судом. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1975. Вып. № 11. 1975. С. 160–166.

38. Соколовский З. М. Понятия специальных знаний. К вопросу об основаниях назначения экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза*: Республиканский межведомственный сборник научно-методических работ. Київ : РИО МВД УССР, 1969. Вып. № 6. С. 202–204.

39. Спіріна І. Д. Судово-психіатрична експертиза : навчальний посібник / 2-е вид., перероб. та доп. Дніпропетровськ : ДЮІ МВС України, Арт-Пресс, 2000. 148 с.

40. Справа № 2120/1369/12, Архів Суворовського районного суду м. Херсон, 2013 р.

41. Справа № 234/9901/15-к, Архів Краматорського міського суду Донецької області, 2015 р.

42. Справа № 325/2089/15-к, Архів Приазовського районного суду Запорізької області, 2016 р.

43. Удалова Л. Д. Тактико-психологические основы предъявления для опознания и достоверность его результатов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Київ : Українська академія внутрішніх дел, 1992. 25 с.

44. Фролов О. В. Суб'єкти застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Часопис Академії адвокатури України*. № 4 (25). 2014. С. 77–83.

45. Чаплинський К. О. Тактика використання спеціальних знань у системі тактичного забезпечення досудового розслідування. *Науковий*

вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : Спец. випуск. № 57. 2011. С. 232–238.

46. Чаплинський К. О. Спеціальні знання як об'єкт криміналістичного дослідження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* : збірник наукових праць. 2011. № 2. С. 306–312.

47. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монограф. Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с.

48. Чаплинський К. О. Особливості використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях / Коцюба С. А. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спеціальний випуск № 1 (91) «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення». 216 с. С. 57–61.

49. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: наукові засади та напрями реалізації. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського (м. Харків, 08 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 220–222.

50. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы : учебно-теоретич. пособие / Харьков : Эспада, 2005. 536 с.

51. Юрин А. И. Выявление и направление вещественных доказательств на судебно-медицинскую экспертизу : лекция / А. И. Юрин, Ю. Д. Федоров. Ташкент, 1974. 20 с.

Information about the authors:

Chaplinsky Kostyantyn Oleksandrovych,

Doctor of Legal Sciences, Professor,
Head of the Department of Forensics and Pre-Medical Training
Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49000, Ukraine

Pletenets Viktor Mykolayovych,

Doctor of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of criminalistics and Pre-Medical Training
Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49000, Ukraine